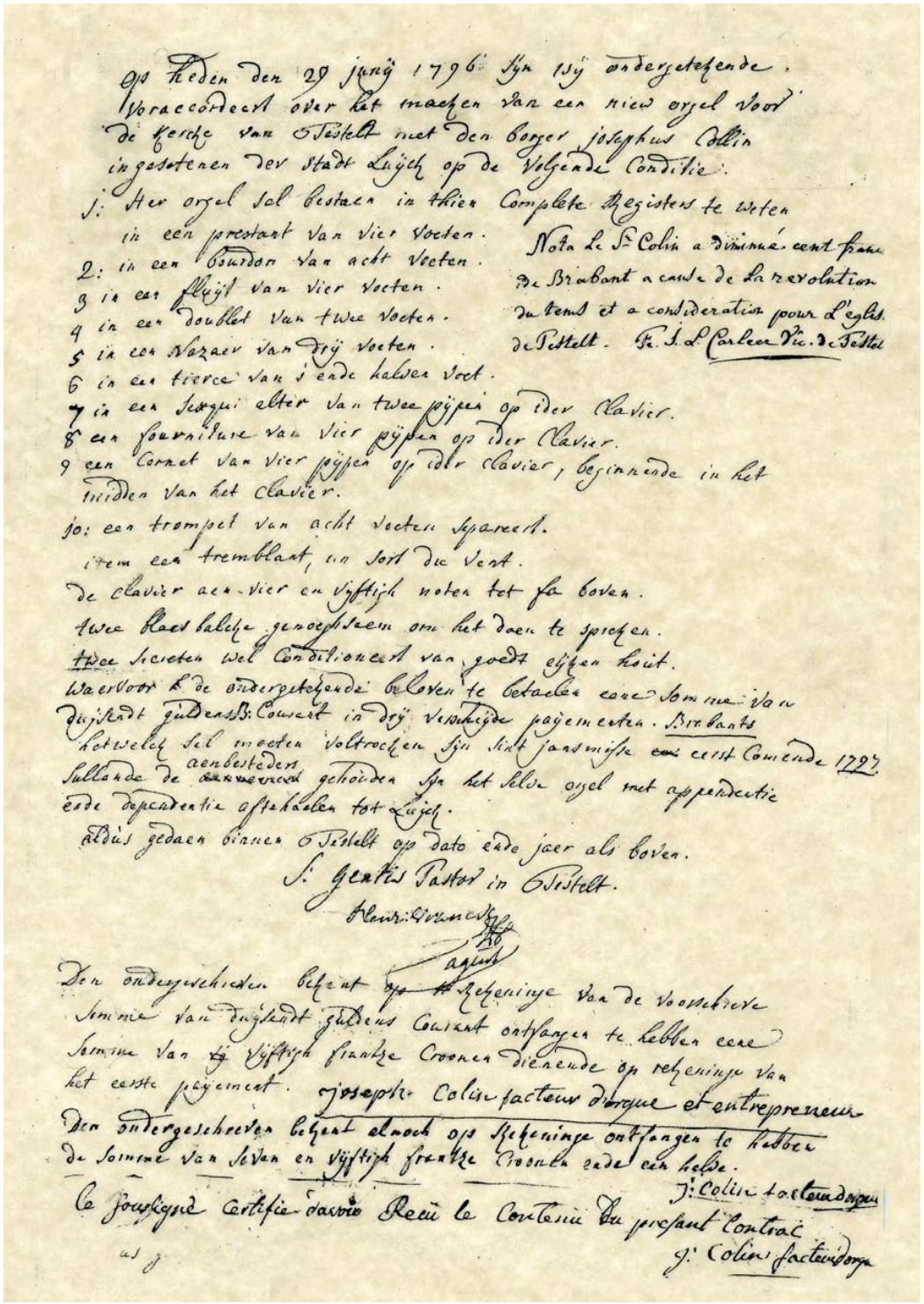

Het Colinorgel (1803) in de Sint-Pieterskerk te Testelt

Op heden den 29 juny 1796 Syn Ed.ij ondergeteekende.
Voraccordeert over het maeken van een nieu orgel voor
de Kercke van Testelt met den Borger Josephus Colin
ingesetenen der Stadt Luijck op de volgende Conditie.
1: Het orgel sal bestaen in thien Complete Registers te weten
in een prestant van vier Voeten.
2: in een bourdon van acht Voeten.
3 in een fluijt van vier Voeten.
4 in een doublet van twee Voeten.
5 in een Nazaer van drij Voeten.
6 in een tierce van 't ende halven Voet.
7 in een Jeugui elter van twee pijpen op ider Clavier.
8 een fourniture van vier pijpen op ider Clavier.
9 een Cornet van vier pijpen op ider clavier, beginnende in het
midden van het clavier.
10: een trompet van acht Voeten separeert.
item een tremblant, ein sort du Vent.
De clavier een vier en vijftigh noten tot fa boven.
twee Roet balcke genoegh seem om het doen te spreken.
twee secreten wel Conditioneert van goedt eijken hout.
Waervoor d' de ondergeteekende beloven te betaelen eene Somme van
dusent guldens Courant in drij verschijde pajementen. Brabants
hetwelck sal moeten voltrocken syn sint jansmisse een eerst Comende 1797
sullende de aenbesteders aenwesend gehouden syn het selve orgel met appendentie
ende dependentie af te halen tot Luijck.
Aldus gedaen binnen Testelt op dato ende jaer als boven.
J: Gerlits Pastor in Testelt.
Henr: Vermeeren
als
agent

Den ondergeschreven bekent op de Rekeninge van de voorschreve
Somme van dusent guldens Courant ontfangen te hebben eene
Somme van 4 vijftigh franke Croonen dienende op rekeninge van
het eerste pajement. Josephe Colin facteur d'orgue et entrepreneur

Den ondergeschreven bekent almoch op Rekeninge ontfangen te hebben
de Somme van seven en vijftigh franke Croonen ende een helfte.
J: Colin facteur d'orgues

Ce jourdhuy certifie davoir Reçu le Contenu du present Contract
J: Colin facteur d'orgue

Op woensdag 29 juni 1796 zette de pastoor van Testelt zijn handtekening onder het contract voor het bouwen van een orgel. De Luikse orgelmaker Joseph Colin beloofde dat het instrument na een jaar klaar zou zijn. Pas acht jaar later weerklonk de eerste orgelmuziek in de Sint-Pieterskerk.

In deze brochure vertel ik u over de bouw van dit unieke orgel — het zou Colins eerste en laatste orgel worden — en verhaal ik over de geschiedenis van het orgel in het algemeen, zijn werking en de restauratie van dit mooie instrument.

De geschiedenis van het orgel van Testelt is tevens de geschiedenis van een dorp op de grens van het Prinsbisdom Luik en Brabant. Het is de laatste nagalm van de Luikse barok. De conservatieve dorpelingen hadden lang moeten wachten op hun eerste orgel en ze waren dan ook niet van plan er voorlopig nog veel geld aan te spenderen. Nieuwerwetse transformaties bleven dit orgel bespaard; de stoomtrein raasde met de negentiende-eeuwse romantiek het dorp vanaf 1865 gewoon voorbij.

Door deze Testeltse zuinigheid is Joseph Colin onsterfelijk geworden. Toen hij drie jaar na de voltooiing van zijn orgel overleed, liet hij geen kinderen na, alleen dit instrument.

Deze brochure schreef ik uit eerbied voor het werk van een man die op het einde van zijn leven — Colin was toen al 61 — nog de uitdaging aanging zelfstandig een nieuw orgel te bouwen. Maar ik schreef het ook als dank aan het meest enthousiaste orgelcomité dat we ooit mochten meemaken en als felicitatie voor het vakwerk dat mijn trouwe medewerkers in Testelt verricht hebben.

Gerard Pels,
orgelbouwer

Het contract voor de bouw van het orgel in Testelt, ondertekend in 1796.

In 1803 klonken er voor het eerst orgelklanken in de Sint-Pieterskerk van Testelt. Dit moet een buitengewone indruk gemaakt hebben op de dorpelingen. Wat hoorden de mensen in die tijd? Gekakel van kippen, geloei van koeien, burenruzie en vrolijk gezang? Of een hoefsmid die aan een krakende blaasbalg trekt en een paard beslaat?

En nu was er iemand uit het verre Luik gekomen en had reusachtige blaasbalgen in de toren van de kerk geïnstalleerd, om wind in orgelpijpen te blazen. Voortaan zou er in de kerk van Testelt ook muziek klinken zoals in de abdijkerk van Averbode. Daar had iemand — overigens ook uit Luik afkomstig — dertig jaar eerder ook een nieuw orgel gebouwd. Maar voor de kanunniken van Averbode was het bijlange niet het eerste orgel; daarvoor hadden er al zes verschillende orgelmakers een instrument in de abdijkerk geplaatst.

Zes orgels, dat is niet niks. Een orgel was — en is — een erg duur instrument. Vroeger was het duur omdat de materialen kostelijk waren. Vooral tin was peperduur. Het werd destijds in mijnen in Engeland gedolven, en het werd met schepen en karren naar hier gevoerd. Lood was al wat goedkoper, en daarom werden de meeste orgelpijpen in onze contreien in een legering van een beetje tin en veel lood gemaakt.

Voor de orgelkast en de houten onderdelen gebruikte men hier eikenhout. In andere streken, zoals in Noord- en Oosteuropa, was dat vooral grenenhout. En zo had elke streek in Europa zijn eigen orgeltype: Noord-Duits, Sachsisch, Iberisch... Er zijn boeken vol over geschreven; het is een wetenschap op zich.

De Luikse school

Een van de meest vooruitgeschoven posten van het Prinsbisdom Luik was — in westelijke richting — Langdorp. In 1779 bouwde Guillaume Robustelly, orgelmaker in Luik, er een orgel met twee klavieren, wat erg groot is voor een kleine dorpskerk.

Robustelly is er in ieder geval rijk van geworden. Bij zijn overlijden in 1793 werd een inventaris van de inboedel van de gestorven orgelmaker gemaakt. “Een gouden horloge, veertien paar zijden kousen, een purperen kamerjas...” Vandaag lijkt dit niet erg indrukwekkend, maar destijds wees het op een aanzienlijke welstand. De weduwe van

Een orgelpijpenmaker zoals afgebeeld in *L’Art du Facteur d’Orgues* uit 1761

Robustelly liet de zaak over aan zijn geliefde medewerker Joseph Colin, toen al vijftig jaar oud.

Joseph Colin zou in zijn korte carrière als zelfstandig orgelmaker vooral orgels van zijn Luikse voorgangers en andere meesters onderhouden. In de lente van 1796 maakte hij het Robustelly-orgel in Langdorp schoon. Op 28 juni kreeg hij er twintig gulden voor. s' Anderendaags toog hij naar het nabijgelegen Testelt om er het contract te tekenen om het enige nieuwe orgel te bouwen dat zijn naam zou dragen. De pastoor van Testelt, Servatius Gentis, stelde het contract op, samen met burgemeester Henri Vrancx. Het wordt nog steeds bewaard in de pastorie, en beschrijft in detail hoe het nieuwe orgel er moest uitzien. Één voor één werden de registers beschreven. Elk register zou zoveel pijpen omvatten als er toetsen waren op het klavier: 54 in totaal. Het eerste register was een "Prestant van vier voeten lang". Een voet is circa dertig centimeter, dus reken maar na. Inderdaad, de eerste pijp die in het front van het orgel zichtbaar is, is de Prestant 4', zo'n 120 cm lang.

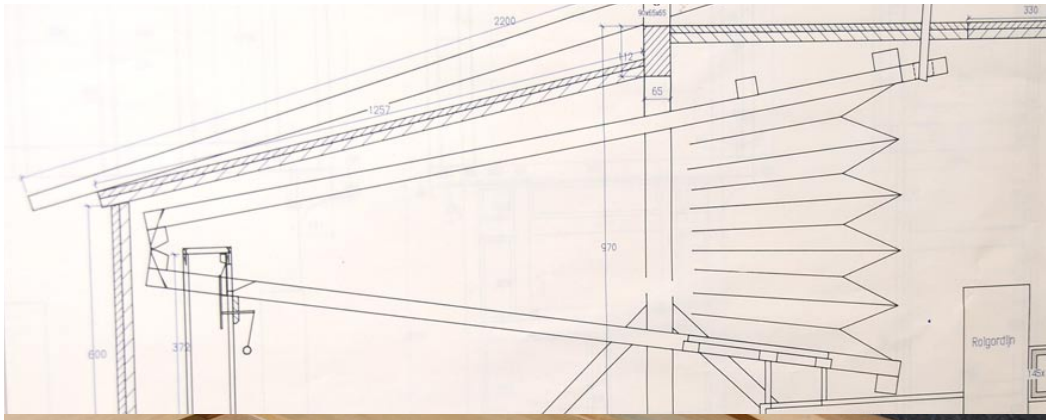
Praestare betekent in het Latijn vooraanstaan. De prestantpijpen staan dus zichtbaar vooraan in de orgelkast. In Testelt zijn dat er 52, maar enkel de grootste pijpen bovenaan in het front spreken ook echt. De overige frontpijen staan er voor de sier, dat kwam zo beter uit. Maar het merendeel van de pijpen van dit orgel staan achter het front, in de orgelkast. In totaal telt dit orgel 822 sprekende pijpen.

Het volgende register in het contract is de Bourdon 8'. Colin was Franstalig, en gebruikte dus, zoals overigens ook de meeste Vlamingen in die periode, Franse registernamen. De Franse benaming Bourdon (hommel) omschrijft uitstekend de klank: een zacht gebrom. De Nederlandse benaming Gedekt 8' beschrijft beter de vorm: de pijp is bovenaan niet open, want er zit een deksel op. Daardoor klinkt de toon een octaaf dieper, en zachter. De Bourdon 8' is de basis voor de klankpyramide van dit orgel. De mannelijke stem zingt even hoog als een achtvoetsregister.

Vertragingen

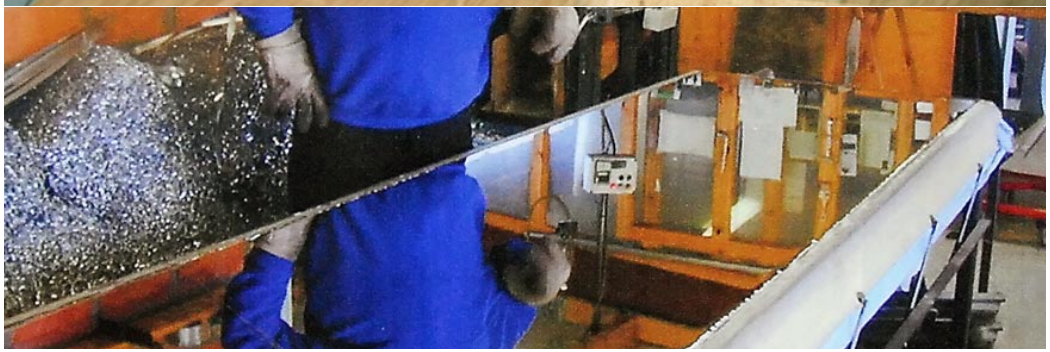
Na de ondertekening van het contract kon Colin aan het werk. Er was overeengekomen dat het orgel op 24 juni 1797 klaar moest zijn, een klein jaar later dus, en dat is een redelijk korte leveringstermijn voor een dergelijk werk. Maar de Fransen gooiden roet in het eten. Ze vielen het prinsbisdom binnen, en in 1797 moest de abdij van Averbode ontruimd worden. Het zou nog jaren duren voor het orgel klaar was. "Wegens de troebele tijden" is dan de verklaring van de geschiedschrijvers. Maar er was allicht meer aan de hand.

Het orgelfront van Testelt in 1944
© IRPA-KIK Brussel

In de zomer van 1797 was het orgel dus nog niet klaar. Maar evenmin in 1798, of 1799. In 1802, zes jaar na het ondertekenen van het contract, ging pastoor Gentis op pensioen en er was nog steeds geen orgel. Uiteindelijk werd de druk vanwege de kerk opgevoerd, en moest Colin 100 Brabantse frank korting geven als compensatie voor de vertraging. In 1803 was het zover: Joseph Colin leverde zijn eerste en tevens laatste orgel af. Hij was toen zestig jaar. Drie jaar erna stierf Colin in Luik. Hij is altijd vrijgezel gebleven.

Vele ambachten in een

Een orgel bouwen is een complexe aangelegenheid. Er komen diverse stielen bij te pas. Daarom zijn bijna alle orgels gebouwd in ateliers waar verschillende ambachtslieden samenwerken: tekenaars, meubelmakers, pijpenmakers, stemmers... Een dergelijk team is al snel een jaar full time bezig met een orgel te bouwen. Misschien werkte Colin wel helemaal alleen aan het Testeltse orgel, en dat verklaart dan de erg lange levertijd. Dat Colin wel wat hulp kon gebruiken blijkt uit de stipulatie in het contract dat Testeltenaren zélf het orgel moesten gaan afhalen in Luik.

In vroegere eeuwen werden de orgelkasten meestal door een lokale schrijnwerker gemaakt, al dan niet volgens de aanwijzingen van de orgelmaker. Het vervaardigen van zo'n groot meubelstuk mocht vaak zelfs niet eens door een orgelmaker geschieden, omdat dit voorbehouden was aan de schrijnwerkersgilde. Wie de kast van Testelt bouwde, is niet bekend. Het kunstwerk is 4,70 meter hoog en volledig in eikenhout. De organist zit achteraan en ziet dus het altaar niet.

Die verborgen positie was destijds geen bezwaar omdat het orgel toen een heel andere rol vervulde dan vandaag. Gezang en orgelspel wisselden elkaar af. De organist speelde een stukje, "de intonatie", en vervolgens zong de priester op dezelfde toon verder. Het begeleiden van koor- en volkszang kwam pas later in gebruik in de katholieke eredienst. Vanaf het midden van de 19de eeuw werden de orgels niet meer in het midden van de balustrade gezet, maar tegen de westwand, of links en rechts op de zijkant van het hoogzaal, zodat het koor plaats kreeg. De organist kreeg nu ook uitzicht op de priester en de koordirigent.

Balustradeorgel

Maar in dorpen zoals Testelt liet men de zaak zoals het was, en blijft de organist tot op heden verscholen achter het orgel. Hij kan de priester alleen zien via een spiegel. In sommige "balustradeorgels" had men een kijkgaatje geboord in de orgelkast, zodat de organist de priester aan het oude altaar kon zien staan. Maar sinds het tweede Vaticaans concilie is er

Orgelbouw is een verzameling van ambachten: plannen tekenen, hout snijden, tin gieten...

door deze “piepgaatjes” niemand meer te zien.

Een orgelkast dient om de onderdelen van het instrument samen te houden, te behoeden voor stofinval en om de klank te bundelen. Bovendien kan het grote meubel prachtig gedecoreerd worden als een antipode van het altaar. De kast van Testelt is classisistisch. In de onderkast staat een klein orgelfront met sierpijpen afgeboord met imitatie-drapering en -zuilen. De bovenkast is typisch voor onze contreien, met drie ronde torens en tussenin twee pijpenvelden. De versieringen zijn voornamelijk muziekinstrumenten, en snijwerk van loverwerk en fruit.

De montage in 1803

Zoals gemeld konden de Testeltse karren in 1803 hun orgel gaan ophalen in Luik. Naast de blaasbalgen waren de grootste en zwaarste onderdelen de windladen. Dit zijn eikenhouten bakken waarin de ventielen zitten die opengaan als de organist op de toetsen drukt. Langs buiten zijn alleen maar de gaten te zien waarop de pijpen komen te staan, maar binnenin zitten de cancellen die de wind naar de pijpen moeten leiden, en de registerslepen die de registers moeten openen en sluiten. Hiervan is evenwel niets te zien, en een windlade wordt daarom ook wel eens een *secreet* genoemd.

Eenmaal alles in de kerk toegekomen was, kon Colin met de montage beginnen. De secreten werden in de kast geplaatst op twee meter hoogte. Daaronder kwam in de rugwand het klavier met 54 toetsen, en de dertien registerknoppen. Hoewel er maar negen registers zijn (zie dispositie op bladzijde 26), telt het orgel vier extra knoppen. Bij één register, de trompet, kan men de baspijpen en de hoge octaven afzonderlijk bespelen. Dat is handig op een orgel met slechts één manuaal. Verder bedient een knop de “Tremblant”, een tremolo die de wind laat trillen. Tenslotte is er nog een knop die de wind laat ontsnappen als men klaar is met spelen: de “Sort du vent”. Wellicht diende dit om te vermijden dat de langzaam leeglopende blaasbalgen de heilige stilte zouden verstoren met hun gekraak.

Tussen de windladen en het klavier plaatste Colin het zogenaamde walsbord. Dit was een uitvinding uit de middeleeuwen die het mogelijk maakte dat een orgel breder kon zijn dan het klavier. Elke toets kreeg boven zich een lange as die de beweging doorgaf aan een ver afgelegen ventiel. De windladen werden aangesloten op de blaasbalgen, en de eerste wind werd in het orgel gepompt. Nu konden de pijpen geplaatst worden.

Een orgel is tegelijkertijd een machine en een kunstwerk. De machine werd uitgevonden door een ingenieur in het jaar 246 voor

Van boven naar onder: ventielen in de windlade, walsbord, klavier en toetstractuur, het draaien van een registerknop.

Chistus in het Egyptische Alexandrië. De lucht werd samengedrukt door een kolom water, en een beperkt aantal pijpen konden bespeeld worden door een organist, die een soort kranen onder de pijpen opende of sloot. In aanvang was een orgel een echt curiosum, en diende ter vermaak aan de hoven, of om de gladiatoren in de arena's op te hitsen in het oude Rome. In de zesde eeuw na Christus kwam het orgel in West-Europa terecht, en al snel dook het op in de kerken.

Duivenei

De eerste middeleeuwse orgels waren simpel, en alle pijpen hadden dezelfde diameter: deze van een duivenei. Maar gaandeweg perfectioneerde men de orgelklank. Men ondervond dat iedere klank een eigen pijpfactuur vereiste. Grote pijpen werden wijd gemaakt, en kleine pijpen kregen een enge mensuur. Men leerde om legeringen van tin en lood samen te stellen, en dunne platen te gieten. Daaruit sneed men rechthoeken en driehoeken uit, plooide dit tot cilinders en kegels, en soldeerde die aan elkaar tot pijpen. En zo doen de orgelmakers van vandaag het nog steeds.

De klank die Colin uit zijn orgel wilde halen was dezelfde klank die hij in de orgels van zijn leermeester Robustelly had gehoord. Dit was de klank die wij vandaag de Luikse school noemen, een overgang tussen de Vlaamse barok en rococco (zoals van de beroemde orgelbouwersfamilie Van Peteghem), en de Rijnlandse en Duitse stijl. Zoals de meeste orgelbouwers zal hij de "voorintonatie" reeds in Luik gedaan hebben. Daarbij blies hij met de mond op elke pijp; en sneed vervolgens openingen in het lood zodat er de correcte mond in de pijp ontstond waar de toon gevormd werd.

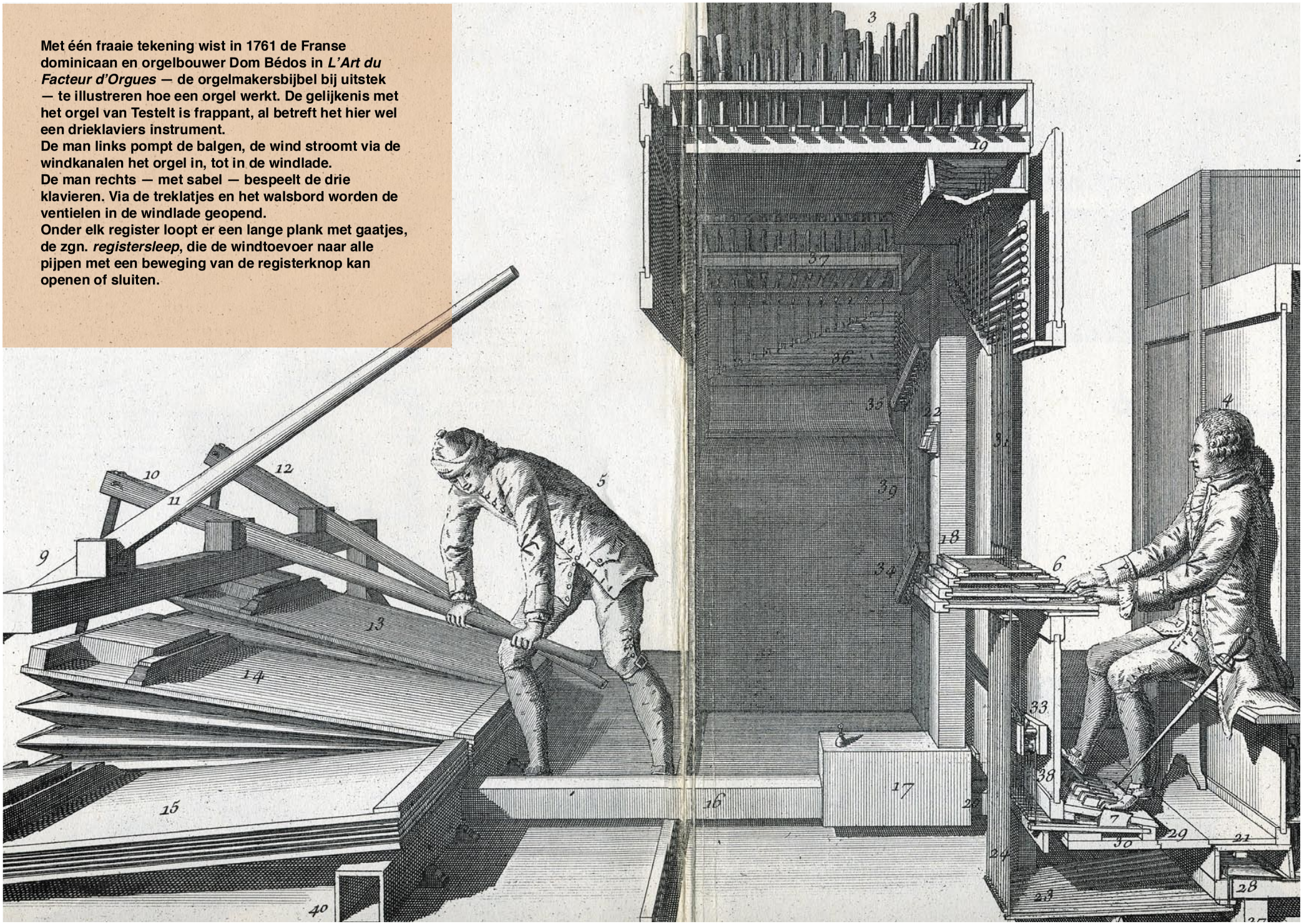
Maar eens in Testelt was het tijd voor het echte intonatiewerk. Er werd iemand opgetrommeld in het dorp om de blaasbalgen te bedienen tijdens dit werk. Deze goede ziel mocht dagen lang de hefbomen naar beneden duwen terwijl Colin zijn pijpen afstemde. Het was in die tijd in onze regio gebruikelijk een orgel driekwart toon lager te stemmen dan vandaag.

Molenaar Van Hove

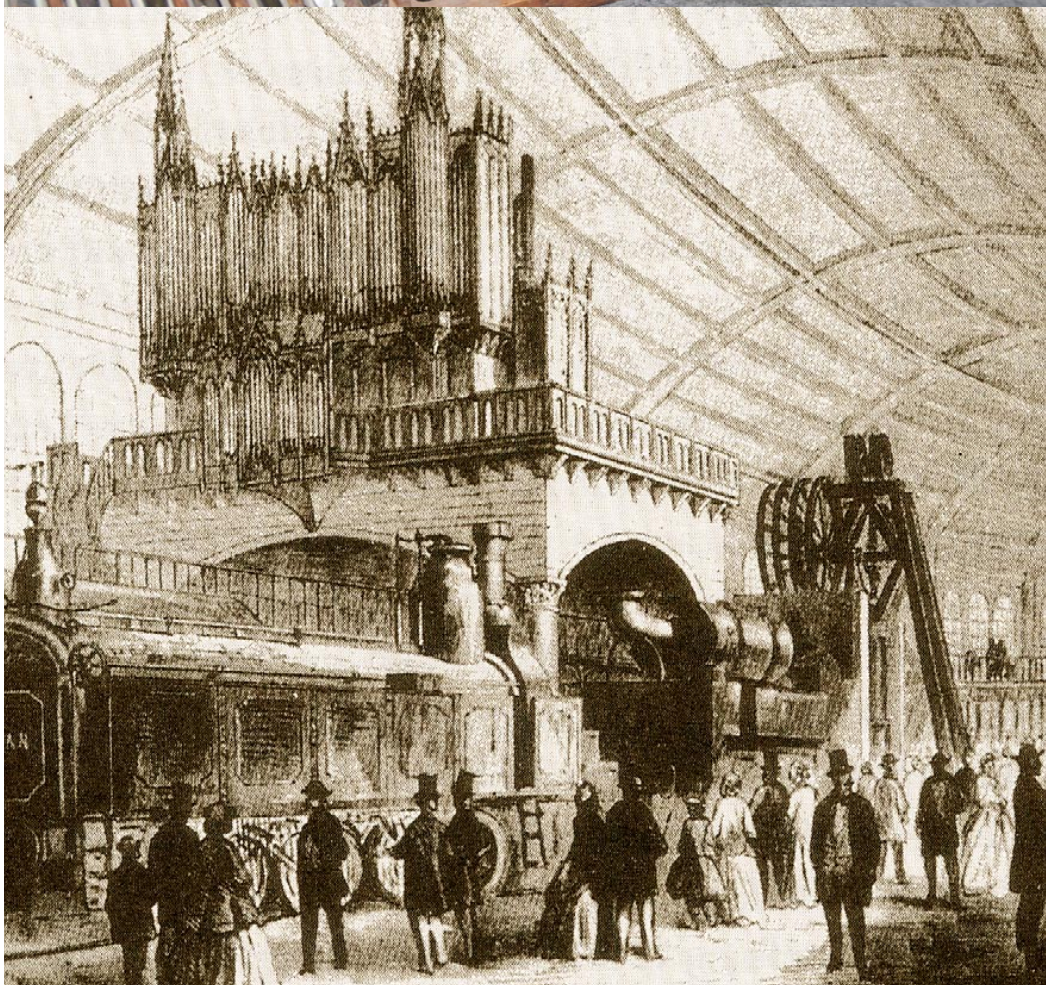
Om de laatste rekening aan Colin te kunnen betalen, werden twee weldoeners gevonden in het dorp. Op 30 augustus 1803 schonken molenaar Pieter Van Hove en meier Hendrik Vranckx repectievelijk tachtig kronen en tweehonderd Brabantse gulden. Daarvoor moest de nieuwe pastoor Wyns wel tijdens de rest van zijn leven vijf jaargetijden celebreren voor de gestorven familieleden van de weldoeners. De oude pastoor

1. Een middeleeuws orgeltje op een 13de-eeuws miniatuur.
2. De oudste hyperrealistische afbeelding van een orgel, geschilderd door Van Eyck in 1432.
3. Pijpwerk van Colin uit 1803.

Met één fraaie tekening wist in 1761 de Franse dominicaan en orgelbouwer Dom Bédos in *L'Art du Facteur d'Orgues* — de orgelmakersbijbel bij uitstek — te illustreren hoe een orgel werkt. De gelijkenis met het orgel van Testelt is frappant, al betreft het hier wel een drieklaviers instrument.
De man links pompt de balgen, de wind stroomt via de windkanalen het orgel in, tot in de windlade.
De man rechts — met sabel — bespeelt de drie klavieren. Via de treklatjes en het walsbord worden de ventielen in de windlade geopend.
Onder elk register loopt er een lange plank met gaatjes, de zgn. *registersleep*, die de windtoevoer naar alle pijpen met een beweging van de registerknop kan openen of sluiten.

Gentis overleed in hetzelfde jaar als het orgel geplaatst werd in zijn kerk.

Colin had bij de bouw van zijn orgel plaats voorzien voor nog een tiende register, een Clairon 4′. Dit staat evenwel niet in het contract uit 1796, en dit register werd dus ook niet geplaatst. Zijn laatste register was een Trompet 8′. Dit register ziet er heel anders uit dan de overige registers. Hier is het niet alleen lucht die trilt, maar ook een stukje metaal. Dit geeft een bijzonder feestelijke en krachtige klank aan het orgel. Maar om dit effect nog te versterken kan er, als er geld voor is, een Clairon 4′ aan toegevoegd worden. Dit is een kleiner broertje van de Trompet. In 1810 had pastoor Wyns blijkbaar de middelen om dit register te laten plaatsen. Colin was toen al vier jaar gestorven, maar hij vroeg de nieuwste Luikse orgelbouwersgeneratie, vertegenwoordigd door Arnold Graind'orge, er een te maken voor Testelt. Graind'orge had in April 1810 het orgel in Wolfsdonk hersteld, en daarna plaatste hij de Clairon in Testelt.

Romantiek

Na 1810 werd het rustig rondom het Testeltse orgel. Pastoor Wyns kon zich ongestoord wijden aan de jaargetijden tot aan zijn dood in 1833. Toen keek Testelt trouwens niet meer naar Luik, maar naar de nieuwe hoofdstad Brussel. Nog eens dertig jaar later zou Testelt mee opgenomen worden in de vaart der volkeren toen de spoorlijn Diest-Aarschot-Brussel werd aangelegd, en de stoomtreinen langsheen het dorp raasden. Maar ook aan de orgelbouw ging de vooruitgang niet ongemerkt voorbij, zij het dat Testelt daar weinig of niet aan meedeed.

In de eerste plaats veranderde de muziekpraktijk in de katholieke kerken, zoals eerder al aangehaald. De *Ceciliabeweging* spoorde aan om in elk dorp een koor op te richten, een mannenkoor wel te verstaan. In Parijs bedachten orgelbouwer Cavaillé-Coll en de Belgische organisten en componisten Cesar Franck en Jaak-Nikolaas Lemmens een nieuw orgeltype, en schreven er een nieuwe soort muziek voor. Deze romantische orgelmuziek klonk meer als een symfonisch orkest, en had nood aan brede lage tonen, die uit grote orgelpijpen moeten komen.

Maar ook de technologie in de orgels werd aangepakt. Een belangrijk figuur in deze 19de-eeuwse ontwikkeling was — weerom — een pater van Averbode, de pastoor van Wolfsdonk, H.V. Couwenbergh. Hij was een groot orgelspecialist, en bevriend met orgelmaker Leonard Drijvers uit Rotselaar. Samen broedden ze op nieuwe windladesystemen die gebruik maakten van pneumatische sturing. Zo konden ze met weinig pijpen veel registers maken. Pastoor Couwenbergh publiceerde er in 1887 een dik orgelboek over, met als titel "L'orgue ancien et moderne".

Boven: de Trompet 8' van Colin, gedemonteerd en voor de restauratie. Onder: de 19de eeuw op haar best. Orgelbouwer Merklin zette een groot romantisch orgel tentoon op de Wereldtentoonstelling van 1867 in Parijs in de "Salle des machines".

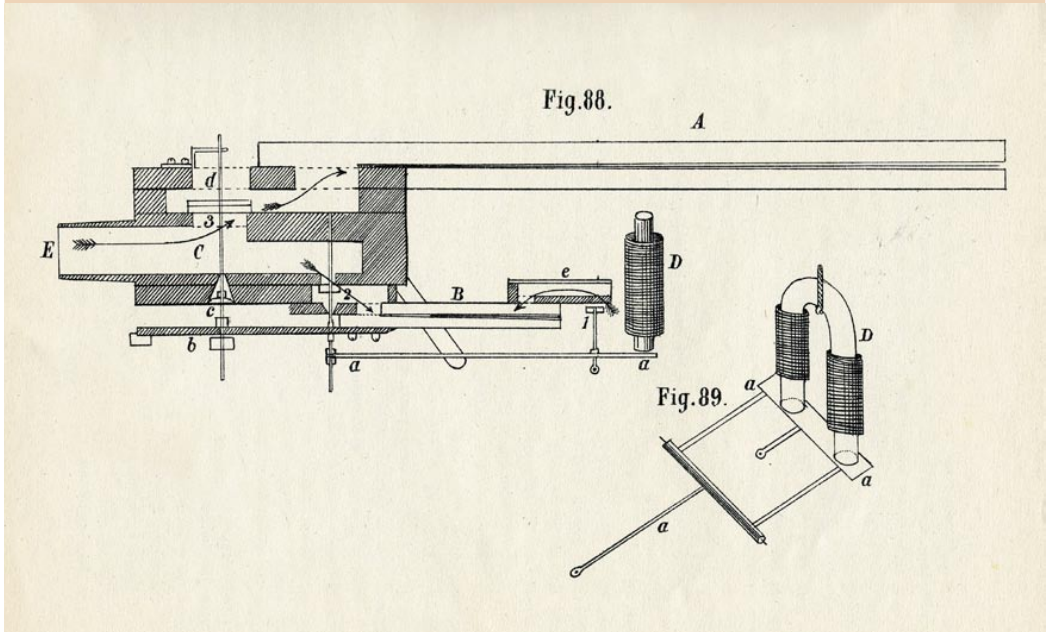

Via Leonard Drijvers (links) en Jan Baptist D'Hondt (rechts) kwam de orgelbouw zich vanaf 1892 naast Testelt nestelen.
J.B. D'Hondt bouwde in 1908 dit woonhuis in Wolfsdonk op de steenweg naar Testelt. Rechts bevond zich een klein werkhuis.
In 1936 verhuisde zoon Gerard D'Hondt het atelier naar Herselt, waar het zich nog steeds bevindt.
De achterkleinzoon van Jan-Baptist D'Hondt is er nu zaakvoerder van Pels-D'Hondt orgelbouw.

Een illustratie uit het boek "L'orgue ancien et moderne" (1887) van pastoor Couwenbergh uit Wolfsdonk. Het beschrijft het gebruik van elektromagneten in een orgel, vijftig jaar voordat het in ons land werd toegepast. "*Un nouveau système inventé par M.L. Dryvers*".

D'Hondt

Drijvers, en later D'Hondt, verzorgden vanaf 1881 het onderhoud van het grote beroemde (en beruchte) romantische orgel van de abdijkerk van Averbode. De orgelbouwer uit Dendermonde Hippolyte Loret begon er aan in 1854. De eerste jaren vlotten de werkzaamheden goed, maar tussen 1858 en 1866 werd er met horten en stoten aan verdergewerkt. Fundamentele fout was een orgel met 3561 pijpen op een te klein hoogzaal te willen plaatsen, zodat onderhoud naderhand in feite onmogelijk is.

De pastoor haalde Drijvers over om te verhuizen naar Wolfsdonk, maar voor het zover was, overleed de orgelmaker plots in 1892. Zijn meestergast Jan-Baptist D'Hondt zette het orgelbedrijf uiteindelijk verder in Wolfsdonk, eerst in een huis achter de kerk, en later in een nieuw huis aan de steenweg naar Testelt. (D'Hondts moeder was overigens afkomstig uit Testelt. Ze was de dochter van bakker *Peer Koek*.) De orgels die D'Hondt bouwde, werden met paard en kar naar het station van Testelt gevoerd en daar op de trein gezet.

Het Colinorgel van Testelt overleefde de moderniseringsdrang van de romantische 19de eeuw goed. Zoals wel meer dorpen was Testelt niet zo nieuwsgezind op dit vlak. De kast, de windlade en veel registers bleven bewaard. De scherpste registers verdwenen en werden vervangen door grotere en lager klinkende pijpen. De Doublette 2' moest plaatsmaken voor Salicional 8', en de Voix céleste 8' verving de Mixtuur. Zo kon men ook in Testelt romantische werkjes zoals "Prière à Notre Dame" ten gehore brengen, vast en zeker tot ontroering van de mensen.

Een van de grootste vernieuwingen voor het orgel was het plaatsen van een elektrische ventilator, begin 20ste eeuw. De orgeltrapper kon na meer dan een eeuw trouwe dienst op rust. De Testeltse *wonderboys* Swinkels hadden op eigen houtje een elektriciteitsnet opgezet, en dus nu kon ook het orgel een motor krijgen. Voor de rest bleef het orgel grotendeels een instrument zoals Joseph Colin het had geconcipiëerd.

Restauratie

Duizend jaar lang evolueerde de orgelbouw. Men bedacht steeds weer nieuwe technieken en klanken, en componisten schreven er moderne muziek voor. Oude orgels waren ouderwets en goed voor afbraak, of — bij gebrek aan middelen — voor modernisering.

De eerste keer dat men terug keek in de muziekgeschiedenis, was met de eerste heropvoering van de Bachs Mattheuspassie in 1827 door Mendelsohn. Langzaamaan ging men de oude muziek weer waarderen,

en een van de belangrijke pleitbezorgers hiervoor was nota bene Jaak Nicolaas Lemmens uit Zoerle-Parwijs. Maar het zou tot organist en Nobelprijswinnaar Albert Schweizer duren dat men ook weer orgels in de oude stijl ging maken.

Men kreeg weer oog voor oude gebouwen. Een van de gangmakers van de historisch verantwoorde restauraties, die internationale faam genoot, was de Leuvens professor Lemaire. Hij was het brein om de kerken “af te strippen” tot op de essentie. Een van de eerste kerken die volgens die zienswijze onder handen werd genomen, was deze in Testelt.

In mei 1964 werd het orgel gedemonteerd door Bernard Pels, een Hollandse orgelmakerszoon die na WOII met de dochter van Gerard D’Hondt was gehuwd. Van 1964 tot 1967 werd de kerk gerestaureerd. Daarna kon het orgel terug geplaatst worden. In die dagen werden er nauwelijks lastenboeken voor dit soort werk opgesteld. De orgelmaker moest er maar voor zorgen dat alles weer netjes op zijn plaats kwam, en dat het orgel bespeelbaar was. Vermolmde onderdelen werden vervangen door moderner materiaal. De paar registers die in de romantische tijd waren toegevoegd, bleven gewoon staan.

De restauratie van het Colinorgel

Het laatste decenium zijn er in Vlaanderen tientallen orgels gerestaureerd. De Vlaamse overheid komt tussen met subsidies, net als de provincie en de gemeente. Uiteindelijk hoeft de kerk alleen maar de laatste 10% te betalen. En zelfs als de kerk dat niet heeft, moet de gemeente bijpassen.

Alles begint met het lokaal initiatief. Als er ter plaatse niemand is die de zaak in gang duwt, blijft het orgel gewoon ongerestaureerd, of het nu een geklasseerd instrument is of niet. (Een orgel dat in een geklasseerd gebouw staat, is automatisch mee geklasseerd, zoals in Testelt.)

Vervolgens moet het kerkbestuur iemand de plannen laten opstellen. Het lastenboek voor het Colinorgel in Testelt werd geschreven door Jef Braekmans uit Vorselaar. In feite was dit voor dit orgel een eenvoudige klus, omdat zowel het oude contract bewaard gebleven was, en het orgel nauwelijks verbouwd werd sinds 1803.

Na de aanbesteding in 2006 werden de werkzaamheden toevertrouwd aan de Pels-D’Hondt Orgelbouw uit Herselt. Op 1 juli 2006 werden de pijpen en de overige delen uit het orgel gehaald. De kast bleef ter plaatse staan. Geduldig werden de oude verf- en vernislagen van het orgel verwijderd. Hier en daar moesten stukken snijwerk en profiellijsten gereconstrueerd worden. Er moesten deftige deuren komen, en er werd een loopplank achter het orgel bevestigd om de pijpen beter te kunnen stemmen.

**Het orgel van Testelt twee maal in de steigers:
links tijdens de restauratie in de zestiger jaren, en
rechts tijdens de orgelrestauratie in 2008.**

Het grote werk vond in het atelier in Herselt plaats. De windlade werd gerestaureerd. De inwendige lekken werden dichtgelijmd, en de stokken en roosters, waarin de pijpen staan, werden weer aangepast zodat er daarna reconstructies van het ontbrekend pijpwerk in konden geplaatst worden. Er moest ook een nieuw klavier gemaakt worden. Hiervoor werd het klavier van het orgel van Wakkerzeel als voorbeeld genomen. Het werd belegd met buxus, en ebbenhout en been. Ook de blaasbalgen werden vernieuwd naar historische modellen. Nu kan men het orgel desgewenst ook met de hand pompen. Maar er werd ook een nieuwe elektrische ventilator geplaatst; dat is toch wat handiger. De toets- en registertractuur werden gerestaureerd.

De reconstructie van het oude klankbeeld is de belangrijkste en moeilijkste taak bij een dergelijke restauratie. In de loop der jaren hadden de orgelstemmers de frisse Colinklank wat gedempt, zodat het orgel beter bij de zoete, romantische idealen paste. Daartoe werd de scherpe rand van de kernen in de pijpen (de plaatjes lood waarlangs de wind stroomt en de toon vormt) ingekerfd om een wolligere toon te verkrijgen. Ook op andere plaatsen werden wijzigingen aan de pijpen aangebracht, in de oprechte bedoeling de toehoorders te plezieren met een eigentijds geluid.

De voornaamste ingreep was echter een stuk van de pijpen af te snijden, om de toonhoogte van het orgel af te stemmen op de nieuwe *diapason*. Tussen 1803 en het midden van de twintigste eeuw was deze namelijk verhoogd van 415 naar 440 Hz, dat is zowat een halve toon. Een gevolg hiervan is wel dat een smalle pijp, die een frisse toon geeft, wordt veranderd in een relatief wijde pijp met een rondere fluitklank. Het orgel is dus zijn identiteit kwijt.

De meeste pijpen kregen dus een uitlenging aangesoldeerd in gehamerd lood. Uit de verkleuring onder invloed van licht van bepaalde pijpen, kon bepaald worden op welke toonhoogte het orgel vroeger gestaan heeft. Een voor een werden de pijpen dus uitgelengd en opnieuw geharmoniseerd en gestemd, waarbij steeds geprobeerd werd de klank die Colin er 205 jaar geleden in gelegd had, te reconstrueren.

Als je zo maanden lang met dit precisiewerk bezig bent, dan ontdek je steeds meer hoe die oude orgelmaker twee eeuwen geleden te werk ging, en... het soms ook even niet wist. Je merkte dat Colin, na zoveel jaren trouwe dienst bij Robustelly, er plots alleen voor stond, en moest roeien met de riemen die hij had. Maar het resultaat vinden de restaurateurs erg geslaagd. En zij kennen meestal het beste de zwakke en sterke kanten van het instrument waar ze zolang met liefde aan gewerkt hebben.

Het pijpwerk voor de restauratie, met verdwenen mixtuurpijpen.
De gaten van de grote romantische registers verkleind met eikenhout
Het pijpwerk in het orgel na de restauratie.

Marc Van den Bulck past de loden conducten in die de wind moet geleiden naar de frontpijpen. De conducten zijn hier nog met krijtlijm geverfd om ze beter te kunnen solderen.

Alain Vandewyer plaatst de registermechaniek onder in het orgel. De horizontale *registerstangen* bewegen als de organist een registerknop opentrekt. De vertikale stangen draaien rond hun as, en openen boven de registerslepen in de windlade.

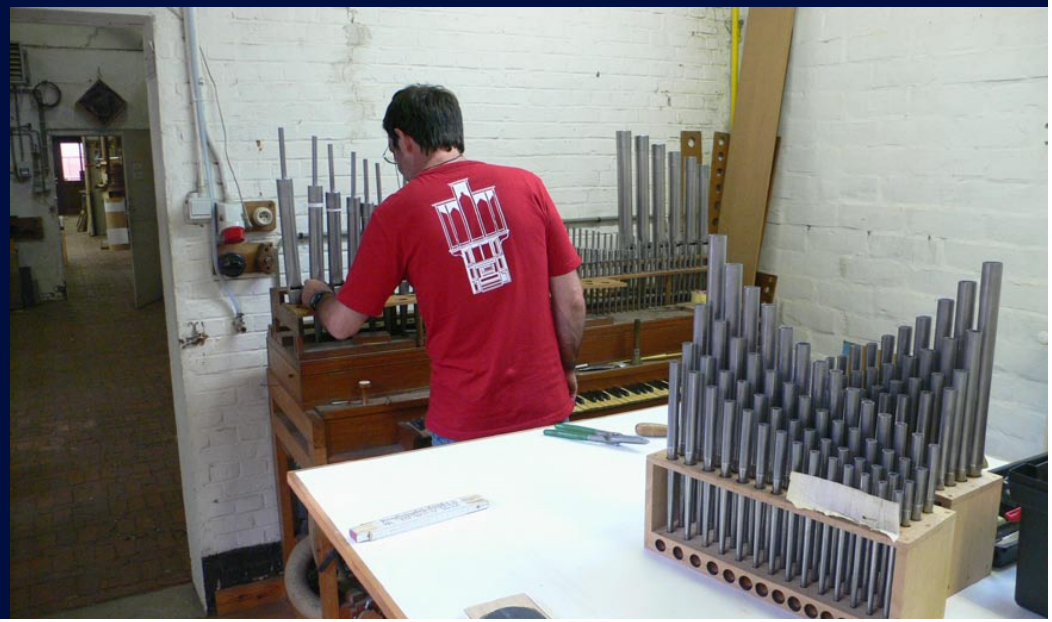

Willy Leys verwijdert de oude verflagen van de rugwand van het Colinorgel.

Gerard Pels (links) verschaft in zijn atelier uitleg over de blaasbalg aan het orgelcomité van Testelt. Verder van links naar rechts: pastoor Erik Stynen, Peter Rutgeerts, Johan Torfs, Paul Bergen en Marcel Custers. Comitélid Johny De Keyser maakte de foto.

Als een pijp eenmaal gemaakt is, komt er nog geen klank uit. Het is aan de intonateur om er de klank uit te halen. Dit doet hij door met een mes een aantal openingen in de pijp te snijden. Tenslotte maakt hij de pijp op lengte voor de juiste toonhoogte.

Technische gegevens over het orgel

Auteur instrument: Joseph Colin (Luik), 1803

Dispositie

Toestand 2006	**Na restauratie in 2008**
* Montre 8' B/D	Bourdon
* Salicional 8'	Prestant
* Voix céleste 8'	Fluijt
Bourdon 8'	Nasaer
Prestant 4'	Doublet
Flûte 4'	Tierce
Doublette 2'	Sesquialter
Cornet	Fourniture
Trompette 8' B/D	Cornet
** Later toegevoegde registers*	Trompette B/D
	Tremblant
	Sort du Ventil

Tessituur	C-g''', 54 toetsen
Aangehangen pedaal	C-c°, 13 toetsen
Toonhoogte	405 Hz bij 18°C
Stemming	d'Alembert (1752) — Rousseau (1767)
Winddruk	72 mm WK
Windvoorziening	twee keilvormige schepbalgen met hefbomen elektrische ventilator

Ontwerper Jef Braekmans, Vorselaar
i.s.m Antoon Fauconnier, Michel Lemmens en Patrick Roose, erfgoedconsulenten van de Vlaamse overheid.

Restauratie Pels-D'Hondt Orgelbouw, Herselt
m.m.v. Marc Van den Bulck
Willy Leys
Alain Vandeweyer
Jef Vertessen
Alex Belmans
Bert Devylder

Een orgel bouw je of restaureer je niet alleen. Het is een teamwerk waar diverse disciplines bij komen kijken, en dan nog is het best dat je zoveel mogelijk kennis hebt van de overige specialiteiten.
Deze zes orgelmakers — die allen hun bijdrage leverden aan de restauratie van het Testeltse orgel — hebben samen al meer dan anderhalve eeuw beroepservaring.
V.l.n.r.: Marc Van den Bulck (restauratie pijpwerk en intonatie), Alex Belmans (restauratie en reconstructie pijpwerk), Willy Leys (smeedwerk en blaasbalgen), Alain Vandewyer (schrijnwerkerij), Bert Devylder (intonatie) en Gerard Pels.

COLOFON

Tekst & lay-out Gerard Pels
Foto's Johny De Keyser

Bronnen

Jef Braekmans, *Restauratiebestek*, 2001
Jozef Van Osta en Jos Bielen, *De orgels in de abdij van Averbode*, 2002
Trudo Gerits, *Testelt en zijn kerk*, 1968
id., *Het orgel in de Sint-Pieterskerk van Testelt* in *Het Oude Land Van Aarschot*, juni 2006
Jean-Pierre Félix, *L'Orgue liégeois*, 2007
id. en Michel Lemmens, *Le livre des reçus des facteurs d'orgues liégois Arnold et Arnold-Joseph Graindorge (1800-1864)*, 1999

Deze brochure werd uitgegeven naar aanleiding van de heringebruikname van het Colinorgel te Testelt op 12 september 2008.

Deze publicatie kon gedrukt worden dank zij de steun van de Provincie Vlaams-Brabant en Pels-D'Hondt Orgelbouw bvba.

PELS D'HONDT
ORGELBOUWERS
SINDS 1892
PROVINCIE
VLAAMS • BRABANT